

القانون في الطب
الكتاب الثاني

تأليف
ابو علي حسين بن عبدالله بن سينا

تصحيح و تحقيق
علي رضا مسعودي

تهران، ۱۳۹۴

۶۲۷۰۷۶۱

سرشناسه	: ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰ - ۴۲۸ ق.
عنوان و نام پدیدآور	: القانون فی الطب : الكتاب الثانی / تصنیف ابوعلی حسین بن عبدالله ابن سینا؛ تصحیح و تحقیق علیرضا مسعودی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات المعی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۹۵۶ ص.
شابک	: دوره: ۹-۹۱-۷۵۵۳-۹۶۴-۹۷۸، این مجلد: ۸-۲۰-۷۶۵۸-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرس نویسی	: فیپا
یادداشت	: عربی.
موضوع	: پزشکی اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: آروغ اسی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
شناسه افزوده	: مصدق، رضا، ۱۳۴۳، مصحح
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ف ۸۱۸ R128/3
رده بندی دیویی	: ۶۱۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۶۶۶۴۳

مرکز پخش: حکمت سرای ایرانیان طبوبی تلفن: ۶۶۹۶۲۱۸۰

القانون فی الطب (الكتاب الثانی)

حسین بن عبدالله بن سینا
مقدمه و تصحیح و تحقیق: علیرضا مسعودی
طراح جلد: روح الله اکسیری
چاپ اول: ۱۳۹۴
بیراز: ۷۰۰ نسخه

شابک دوره: ۹-۱۱-۷۵۳-۹۶۴-۹۷۸

شابک جلد: ۸-۱۰-۷۶۵۸-۶۰۰-۹۷۸

تمام حقوق محفوظ است
تکثیر تمام یا بخشی از این کتاب به هر شکلی
(صوتی، تصویری، الکترونیکی و...)
منوط به اجازه کتبی از مؤلف است.

فهرست

۵	فهرست
۲۹	آغاز سخن
۲۹	جایگاه علی ابن سینا
۳۳	اهمیت کتاب مفردات قانون در طب
۳۵	روش تصحیح کتاب دوه
۳۵	الف. نسخه تهران
۳۶	ب. نسخه یولاق
۳۶	نسخه قرن دهم
۳۶	نسخه قرن یازدهم
۳۶	نسخه احتشام الدوله
۳۶	شرح قرشی
۳۷	تصحیح انتقادی
۳۷	گیاه آذاراقی یا آذارافیون
۳۹	شرح و تفسیر مفردات قانون در طب
۴۲	نگاه کاربردی به کتاب مفردات قانون
۴۲	نام‌های علمی گیاهان در قانون
۴۳	اسامی یونانی گیاهان در کتاب قانون
۴۴	اعراب‌گذاری واژگان کلیدی
۴۴	نمایه‌ها
۴۴	علامات تصحیح و توضیح
۴۷	الکتاب الثانی
۵۲	الفصل الأول من المقالة الأولى فی أمزجة الأدوية المفردة
۵۲	[فی تحقیق القول فی الأمزجة المفردة]
۵۴	[فی تقسیم المزاج إلى ما هو أول وإلى ما هو ثان]
۵۴	[فی تقسیم المزاج الثانی إلى ما هو قوی وإلى ما هو رخو]
۵۶	[فی تفسیر مرکب القوی عند الأطباء]
۵۶	[فی بیان أن جميع الأدوية المفردة مرکب القوی]
۵۷	[فی تفاوت تأثر الأدوية المركبة القوی]
۵۹	[فی الأدوية المركبة القوی من غیر امتزاج]
۵۹	الفصل الثانی فی تعرف قوی أمزجة الأدوية بالتجربة

٦٤.....	الفصل الثالث في تعرف أمزجة الأدوية المفردة بالقياس
٦٤.....	[في تعديد المواضع]
٦٥.....	[في الاستدلال مما يظهر من سرعة الانفعال وبطوئه]
٦٨.....	[كلام كلي في الطعوم والروائح والألوان]
٦٩.....	[في سبب وقوع الفلظ في الاستدلال بالطعوم والروائح والألوان]
٧١.....	[في مراتب الطعوم والروائح والألوان في قوة الاستدلال بها وضعفه]
٧٢.....	[في تعديد الطعوم وحصرها]
٧٤.....	[في مراتب الطعوم في أمزجة موضوعاتها]
٧٥.....	[في أفعال هذه الطعوم في اللسان]
٧٨.....	[في مواد الطعوم]
٧٩.....	[في أفعال هذه الطعوم في البدن]
٨٠.....	[في أموم المركبة]
٨٢.....	[في الاستدلال بالرائحة على أمزجة الأدوية المفردة]
٨٢.....	[في الاستدلال بالألوان على أمزجة الأدوية المفردة]
٨٣.....	وهو الفصل الرابع في ترتيب أفعال قوى الأدوية المفردة
٨٣.....	[في تقسيم أفعال الأدوية بقول كلي]
٨٤.....	[في تقسيم صفات الأدوية]
٨٨.....	[في تعديد الأفعال الكلية والشكلية]
١٠٧.....	[في أحكام الأفعال المركبة من الأفعال المذكورة]
١٠٩.....	الفصل الخامس في أحكام تعرض الأدوية من خارج
١٠٩.....	[في أحكام طبخ الأدوية]
١١١.....	[في أحكام سحق الأدوية]
١١٥.....	[في أحكام إحراق الأدوية]
١١٦.....	[في أحكام غسل الأدوية]
١١٧.....	[في أحكام الجمود العارض للأدوية]
١١٧.....	[في أحكام ما يعرض للأدوية بسبب مجاورة الأدوية الأخرى]
١١٩.....	الفصل السادس في التقاط الأدوية وأدخالها
١١٩.....	[في اختيار ما يلقط من الأدوية المعدنية]
١٢٠.....	[في اختيار ما يلقط من الأدوية النباتية]
١٢٥.....	المقالة الثانية
١٢٥.....	فاللوح الأول من هذه الألواح التي تدخلها الأصابع
١٢٥.....	لوح الأفعال والخواص
١٢٦.....	واللوح الثاني في الزينة
١٢٦.....	واللوح الثالث في الأورام والبثور
١٢٧.....	واللوح الرابع في الجراح والقروح
١٢٧.....	اللوح الخامس في آلات المفاصل
١٢٧.....	اللوح السادس في الرأس
١٢٨.....	اللوح السابع في أعضاء العين
١٢٨.....	اللوح الثامن في أعضاء النفس والصدر
١٢٨.....	اللوح التاسع في أعضاء الغذاء
١٢٩.....	اللوح العاشر في أعضاء النفس

- ١٢٩..... اللوح الحادى عشر فى الحُمَيَات
- ١٣٠..... اللوح الثانى عشر فى السموم
- ١٣١..... حرف الألف
- ١٣١..... ١. إكليل المَلِك Melilotus officinalis L
- ١٣٣..... ٢. أنيسون Pimpinella anisum L
- ١٣٦..... ٣. أفسنتين Artemisia absinthium L
- ١٤٢..... ٤. آس Myrtus communis L
- ١٤٨..... ٥. أقاقيا Acacia arabica Willd / Extrated of fruit of egyptian Acacia
- ١٥٠..... ٦. إسقييل L Scilla maritima
- ١٥٤..... ٧. إنزرو وُقْأَاحه Andropogon schoenanthus L
- ١٥٧..... ٨. أنرون Asarum europacuni L
- ١٥٨..... ٩. أنزوم Boiss Astragalus Fasciculifolius / Dym Astragalus sarcocolla
- ١٦٠..... ١٠. أنجبل Juniperus sabina L
- ١٦١..... ١١. أشند Usnea parva Ach
- ١٦٢..... ١٢. أضفار القرب Ungues oumati
- ١٦٤..... ١٣. إنقحة Ceratium pitua
- ١٦٥..... ١٤. أمليج Phytanthus emblica L
- ١٦٧..... ١٥. أفخخوان Chrysanthemum p. thensum (L.) Bernh
- ١٦٩..... ١٦. أذريون Calendula Officinalis L
- ١٦٩..... ١٧. إصطرك Styraax officinale L
- ١٧٠..... ١٨. إئيمد Stibium antimonium
- ١٧١..... ١٩. أفثيمون Cuscuta epithimum Murr
- ١٧٢..... ٢٠. أسطوخودوس Lavandula stoechas L
- ١٧٢..... ٢١. أشق Dorema ammoniacum D. Don
- ١٧٤..... ٢٢. أنجذان (الأسود) / Ferula assa - foetida (الأبيض) Heracleum persicum Desf
- ١٧٦..... ٢٣. أنشترغار
- ١٧٦..... ٢٤. أنثربايريس Berberis vulgaris L
- ١٧٧..... ٢٥. إسقنج Euspongia officinale L
- ١٧٨..... ٢٦. الأبار والألك Plumbum
- ١٨٠..... ٢٧. أشنان Salsola kali L
- ١٨٠..... ٢٨. أصابغ صفر Anastatica hierochuntica L
- ١٨١..... ٢٩. أومالي Elecmali muslum
- ١٨١..... ٣٠. أغالوجى Aquilaria agallocha Roxb
- ١٨٢..... ٣١. أم غيلان Acacia arabica Willd
- ١٨٢..... ٣٢. أذارافيون
- ١٨٣..... ٣٣. ازاددرخت Melia azedarach L
- ١٨٤..... ٣٤. إيرسا Iris florentina L
- ١٨٦..... ٣٥. أنجرة Urtica pilulifera L / Urtica urens L
- ١٨٨..... ٣٦. أفيون Papaver somniferum L
- ١٩٠..... ٣٧. الأنزج Citrus medica L
- ١٩٢..... ٣٨. إسقنقور Scincus offcinalis (skink)

٣٩. الإخّاص *Prunus domestica* L ١٩٣
٤٠. إسفيداج Zinc oxide (Basic carbonate of lead) ١٩٤
٤١. أبّوس *Diospyros ebenum* Koen L ١٩٦
٤٢. أذان الفار (البستاني) *Myosotis stricta* Link / (الجبلي) *Myosotis alpestris* Schmidt ١٩٧
٤٣. أرنب برّى *Lepus terrist* ١٩٨
٤٤. أنخوسا *Alkanna tinctoria* tausch ١٩٩
٤٥. آداماس *Adamas* ٢٠١
٤٦. أرمال *Symplocos racemosa* Roxb ٢٠١
٤٧. اللبخ *Albizzia lebbbeck* ٢٠٢
٤٨. إنسان *Homo sapiens* ٢٠٢
٤٩. إبريسم *Bombix mori* ٢٠٤
٥٠. أكتيفك *Calsalpinia bonducella* (L) Fleming ٢٠٥
٥١. إسفاناخ *Spinacia oleracea* ٢٠٥
٥٢. الثقل *Viola odorata* ٢٠٦
٥٣. ألسفاني *Salvia officinalis* L ٢٠٦
٥٤. ألوسن *Alyssum saxatile* L ٢٠٦
٥٥. أطراطيّوس *Aster polium* L ٢٠٧
٥٦. أردقياني *Zinnia peruviana* L ٢٠٧
٥٧. أفقراسيقون ٢٠٨
٥٨. أبوطيلون *Achillea theophrasti* Medic ٢٠٨
٥٩. آسيوس ٢٠٨
٦٠. أطيوط *Sapindus trifoliatu* L ٢٠٩
٦١. أرنب بحري *Aplisia depilans* L ٢٠٩
٦٢. أقسون *Carlina acaulis* L ٢١٠
٦٣. أناغاليس *Anagallis arvensis* L ٢١٠
٦٤. أبرق ٢١١
٦٥. أوسيد *Nelumbium speciosum* Willd / *Nymphaea indica* ٢١١
٦٦. أريدبريد *Gladiolus communis* L ٢١١
٦٧. أوافينوس *Hyacinthus orientalis* L ٢١١
٦٨. أندروصارون *Securigera coronilla* D. C ٢١٢
٦٩. أصابع هروس *Hermodactylus tuberosus* Mill ٢١٢
٧٠. أطماط *Sapindus trifoliatu* L ٢١٢
٧١. إيطاماس *Salix babylonica* L ٢١٣
٧٢. أرز *Oryza sativa* L ٢١٣
٧٣. إطرية ٢١٤
٧٤. أندر ٢١٤
٧٥. أخليوس ٢١٤
٧٦. أوفاريقون *Hypericum perforatum* L ٢١٥
٧٧. أقيمديون *Epimedium alpinum* ٢١٥
- حرف الباء ٢١٦
٧٨. بان *Moringa oleifera* Lam ٢١٦

۷۹. بابونج (البابونج الرومی) / *Anthemis nobilis* L (البابونج) / *Chamomilla recutita* R ۲۱۷
۸۰. باذارد / *Cnicus benedictus* L ۲۱۹
۸۱. بلسان / *Commiphora opobalsamum* Engl ۲۲۰
۸۲. بَنَفَسَج / *Viola odorata* L ۲۲۳
۸۳. بهمن (البهمن الأبيض) / *Centaurea behen* L (البهمن الأحمر) / *Statice limonium* L ۲۲۴
۸۴. بَرَنَجَاسِف / *Artemisia vulgaris* L ۲۲۴
۸۵. بَلَاذِر / *Semecarpus anacardium* L ۲۲۵
۸۶. بُورَق (Borax) / *Nitron impure* ۲۲۷
۸۷. بَصَل / *Allium cepa* L ۲۲۷
۸۸. قلة یمانیة / *Amaranthus graecizans* L ۲۳۱
۸۹. دَس / *Muscari comosum* (L.) Mill ۲۳۲
۹۰. بَرَق / *Plantago psyllium* L ۲۳۳
۹۱. ریانس ۲۳۴
۹۲. بُرَبَلَج ۲۳۵
۹۳. بُتْک ۲۳۶
۹۴. بَطِیخ / *Cuminum cyminum* L ۲۳۷
۹۵. بیض / Egg ۲۳۸
۹۶. بَل / *Mammea mameelos* L ۲۴۱
۹۷. بَلِیْلَج / *Fernandina belleria* Roxl ۲۴۱
۹۸. بادرنجبویه / *Meissa officinalis* L ۲۴۲
۹۹. بادَنَجَان / *Solanum melongena* L ۲۴۲
۱۰۰. بهرامج / *Salix caprea* L ۲۴۳
۱۰۱. بُوزیدان / *Withania somnifera* L ۲۴۳
۱۰۲. بُزَنک الکائلی / *Embelia ribes* Burm ۲۴۴
۱۰۳. بُوقیصا / *Fraxinus ornus* L ۲۴۴
۱۰۴. بُهَار / *Anthemis tinctoria* L ۲۴۵
۱۰۵. بُوصیر / *Verbascum sinuatum* L ۲۴۵
۱۰۶. بُنَج (البنج الأبيض) / *Hyoscyamus albus* L (البنج الأسود) / *Hyoscyamus nigra* L (البنج) ۲۴۵
- *Hyoscyamus Aureus* L (الأحمر) ۲۴۵
۱۰۷. بقیة / *Vicia sativa* L ۲۴۷
۱۰۸. بَط / ducks ۲۴۷
۱۰۹. بُزسیاوشان / *Adiantum capillus veneris* L ۲۴۷
۱۱۰. باذَرُوج / *Ocimum basilicum* L ۲۴۹
۱۱۱. بَرطانیقی / *Polygonum bistorta* L ۲۵۰
۱۱۲. بیلون / *Euphorbia peplus* L ۲۵۱
۱۱۳. بَقَلَة الحَمَاء / *Portulaca oleracea* L ۲۵۱
۱۱۴. بُدَق / *Corylus avellana* L ۲۵۲
۱۱۵. بُنَجَنکُشت / *Vitex agnus Castus* L ۲۵۳
۱۱۶. بَسْفَایج / *Polypodium vulgare* L ۲۵۵
۱۱۷. بُسْد / *Corallium rubrum* Lam ۲۵۷
۱۱۸. پيش / *Aconitum ferox* Wall ۲۵۸

٢٥٨	Quercus ilex L	١١٩. بَلُوط
٢٦٠	Myristica fragrans Houtt	١٢٠. بَسْبَاسَة
٢٦١	Linum usitatissimum L	١٢١. بَزْرَكَّان
٢٦٢	Cyperus papyrus L	١٢٢. بَرْدَى
٢٦٣	Vicia faba L	١٢٣. بَاقَلَى
٢٦٥	Silene inflata L	١٢٤. بَابُلَس
٢٦٥	urine	١٢٥. بُول
٢٦٨	saliva	١٢٦. بَزَاق
٢٦٨	Animal dung	١٢٧. بَعر الحيوان
٢٦٩	Muscari comosum Mill	١٢٨. بعل الزير
٢٦٩	Cockroach	١٢٩. بَقَا وَرَدَان
٢٦٩	Spartium junceum L	١٣٠. بَدَانَن
٢٧٠	Eryngium creticum L	١٣١. بَه يهودية
٢٧٠	Marathus aconitum (Aconite)	١٣٢. بَيش موش (رحا)
٢٧١	Polygonumaniculare	١٣٣. بَطْبَاط
٢٧١		١٣٤. بَوش دَرِينْدِي
٢٧١	Pisacia scabinthus L	١٣٥. بَظلم
٢٧٢		حرف الجيم
٢٧٢	Juglans regia L	١٣٦. جَوَز
٢٧٣	Myristica fragrans Houtt	١٣٧. جَوَزْبَوَا
٢٧٤	Castoreum (Castoreum)	١٣٨. جُنْدِيدَسَر
٢٧٥	Opopanax Chironium Koch	١٣٩. جَاوَشِير
٢٧٩	Pinus gerardiana Wall	١٤٠. جِلُوز
٢٨٠	Gentiana lutea L	١٤١. جَنْطِيَانَا
٢٨٢	Lecanoria esculenta Achaius	١٤٢. جَوَز جَنْدَم
٢٨٢	Cupresus sempervirens L	١٤٣. جَوَز الشَّوَل
٢٨٢	Reseda alba L	١٤٤. جَبَلَاهَنَك
٢٨٣	Cocos nucifera L	١٤٥. جَوَز هِنْدِي
٢٨٤	Populus nigra L	١٤٦. جَوَز رُومِي
٢٨٤	Tamarix gallica L	١٤٧. جَوَز الطَّرْفَاء
٢٨٥	Balaustion Hook	١٤٨. جُلَنَار
٢٨٦		١٤٩. جَفْت أَفْرِيد
٢٨٦	Gypsum	١٥٠. جَبْسِين
٢٨٧	Teucrium Polium L	١٥١. جَعْدَة
٢٨٨	Pith of the palm	١٥٢. جُمَّار
٢٨٩	Ficus sycomorus L	١٥٣. جُمَّيز
٢٨٩	gypsum	١٥٤. جَص
٢٨٩	Skin	١٥٥. جِلْد
٢٩١	Wing	١٥٦. جَنَاح
٢٩١	Potamogeton natans L	١٥٧. جَارِ الأَهر
٢٩٢	Locusta migratoria	١٥٨. جَرَاد

- ۲۹۲ Ocimum gratissimum L. جَمِسْفَرَم ۱۵۹
- ۲۹۲ Cheese جُبن ۱۶۰
- ۲۹۵ Curcuma zedoaria Rose جَدَوَار ۱۶۱
- ۲۹۶ Daucus carota L. جَزَر ۱۶۲
- ۲۹۷ Eruca sativa Miller چَرچِر ۱۶۳
- ۲۹۷ Panicum miliaceum L. جَاوَرَس ۱۶۴
- ۲۹۸ Datura stramonium L. جَوَز مَائِل ۱۶۵
- ۲۹۸ Silene inflata L. جاشوس ۱۶۶
- ۲۹۹ حرف الدال
- ۲۹۹ Cinnamomum zeylanicum Nees دارصینی ۱۷
- ۳۰۲ Doronicum scorpioides Lam. دُرْمَنَج ۱۸
- ۳۰۲ Calycotome spinosa Link. رَشِشَمَان ۱۶۰
- ۳۰۴ Loranthus europaeus Jacq. دُبَن ۱۷۰
- ۳۰۵ دود ۱۷۱
- ۳۰۶ دَاوِی ۱۷۲
- ۳۰۷ دَجَاج وِیِک ۱۷۳
- ۳۰۹ Cerebrum (Brain) دِمَاغ ۱۷۴
- ۳۱۰ ۱۷۵
- ۳۱۱ Nerium Oleander L. دِفْلِی ۱۷۶
- ۳۱۲ Piper longum L. دَارْفَنُش ۱۷۷
- ۳۱۳ Laurus nobilis L. دَهْمَسْت ۱۷۸
- ۳۱۳ Triticum ovatum L. دُوسَر ۱۷۹
- ۳۱۴ Ulmus campestris L. دَرْدَار ۱۸۰
- ۳۱۴ Cedrus deodara L. دِیودَار ۱۸۱
- ۳۱۵ Tartar دُرْدی ۱۸۲
- ۳۱۶ Smoke دِخان ۱۸۳
- ۳۱۶ Daucus carota L. Var. Boiserie Withm. دُوقُو ۱۸۴
- ۳۱۷ Daemonorops draco Blum. دَم الْأَخْوِین ۱۸۵
- ۳۱۷ Croton tiglium L. دُند ۱۸۶
- ۳۱۹ Sanguis دَم ۱۸۷
- ۳۲۱ Echinophora sibthorpiana Guss. دِینَاوِی ۱۸۸
- ۳۲۱ دُهْن ۱۸۹
- ۳۲۳ francolin دُرَاج ۱۹۰
- ۳۲۴ Myristica fragrans Houtt. دَارکِسْت ۱۹۱
- ۳۲۴ Asplenium adiantum nigrum L. دُرُوبَطَرِیس ۱۹۲
- ۳۲۵ حرف الهاء
- ۳۲۵ Hypericum perforatum L. هیوفاریقون ۱۹۳
- ۳۲۶ Terminalia chebula Retz (الهلیج الأسود) / Terminalia chebula Retz (الهلیج الأصفر) ۱۹۴
- ۳۲۶ citrina ۱۹۵
- ۳۲۷ Eleteria cardamomum هِلِیَوَا وَهَالِیَوَا ۱۹۵
- ۳۲۸ Bryonia alba L. هَرَارْجَشَان ۱۹۶

١٩٧	Cichorium intybus L	هندباء
١٩٨	Asparagus officinalis L	جليون
١٩٩	Avena sativa L	هَرطمان
٢٠٠	Cytinus hypocistis L	هيوفسطيداس
٢٠١	Averrhoa carambola L	هَرثوَه
٢٠٢	Alkanna tinctoria Tausch	هرقلوس
٢٠٣	Wheat; meal and aromatics	هَشْت دَهَان
٢٠٤	Wheat; meal and aromatics	هَرَيْسَة
٢٠٥	Isatis tinctoria L	وَسْمَة
٢٠٦	Rosa damascena Mill	وَرْد
٢٠٧	Acorus calamus L	وَج
٢٠٨	Flemingia grahamiana W. et A.	وَرَس
٢٠٩	Dirt	وَسَخ
٢١٠	Columba p. lumbus	وَرشَان
٢١١	Var. aegyptiacus	وَرَل
٢١٢	praea moneta L	وَدَع
٢١٣	Zingiber officinale Rosc	زَنْجَبِيل
٢١٤	Lanolin	زُوفَا زَطْب
٢١٥	Hyssopus officinalis L	زُوفَا يَابِس
٢١٦	Zingiber zerumbet Rosc	زُؤْبَاد
٢١٧	Polygonum hydropiper L	زَنْجَبِيل الْكَلَاب
٢١٨	mercurius	زَيْتِي
٢١٩	Vitriolum (زاج أحمر) / Colcothar (زاج أخضر) / Sulphate of Copper (زاج أصفر) / Ferric oxide (زاج	
٢٢٠	Ferrous sulphate (زاج أبيض) / Trioxide of arsenic (زرنج أبيض) / Arsenic trisulphide (زرنج أصفر) / Arsenic disulphide (زرنج	
٢٢١	Alcyonium (Sea foam)	زَيْد الْبَحْر
٢٢٢	Cinnabaris	زَنْجَفَر
٢٢٣	Vitrum	زُجَاج
٢٢٤	Taxus baccata L	زَرْزَب
٢٢٥	Butter	زُبْد
٢٢٦	Bitumen	زِفْت
٢٢٧	Crocus sativus L	زَعْفَرَان
٢٢٨	verdigris	زَنْجَار
٢٢٩	Flos aeris	زَهْرَة التُّحَاس
٢٣٠	Echinophora sibthorpiana Guss	زُوفَرَا
٢٣١	Zeroin	زَرِين دَرَخْت
٢٣٢	Crataegus azarolus L	زُعْزُور
٢٣٣	Dung	زَبَل

۲۳۴. *Olea europaea* L. زیتون
۲۳۵. *Curcuma zedoaria* Rosc. زردوار
۲۳۶. *Aristolochia longa* L. (طویل) / *Aristolochia rotunda* L. (مدحرج) / *Aristolochia* (طیب)
۲۳۷. *Alisma plantago Aquatica* L. زَمَّارَة الراعی
۲۳۸. *Raisin* زبيب
۲۳۹. *Anthyllis vulneraria* L. زهرة
۲۴۰. *triticum monococcum* L. زُوان
- حرف الحاء
۲۴۱. *Lycium afrum* L. (حُضض هندی) / *Berberis lycium* Royle (حُضض مکی)
۲۴۲. *Lawsonia inermis* L. حناء
۲۴۳. *Amomum cardamon* L. سما
۲۴۴. *Lepidium sativum* L. خرف
۲۴۵. *Thymus capitatus* H. & A. ثَمّاء
۲۴۶. *Tribulus terrestris* L. خَسَك
۲۴۷. *Allium moly* L. (الحرمل الأبيض) / *Peperomia Hartwegii* L. خَرَمَل
۲۴۸. *Ferula assa foetida* L. حَلْتِيَت
۲۴۹. *Citrus molle* Schrad. حَنْظَل
۲۵۰. *Cicer arietinum* L. var. *nigrum* (الأسود) / *Cicer arietinum* L. (الأبيض)
۲۵۱. *Triticum vulgare* Vill. حَنْظَلَة
۲۵۲. *Alum Indian drug like hermodactyle* خَلِيب
۲۵۳. *Rumex acetosella* (الحماض الصغير) / *Rumex acetosa* L. (الحماض الكبير)
۲۵۴. *Gundelia tournefortii* L. (البلي الصغير) / *Cynara cardunculus* L. (البري الكبير) / *Gundelia* (الحرفش)
۲۵۵. *Trigonella elatior* Sibth. (البري) / *Trigonella caerulea* Ser. (البستاني)
۲۵۶. *Trigonella foenum-graecum* L. حَلْبَة
۲۵۷. *Flamidaetius* (Lizard) جَرْدُون
۲۵۸. *Helix pomatia* (snail) حَلَزُون
۲۵۹. *Populus nigra* L. حُور رومي
۲۶۰. حَدّ
۲۶۱. *Parietaria cretica* حَشِيشَة الرُّجَاج
۲۶۲. *Polystichum lonchitis* (L.) Roth (البستاني) / *Blechnum spicant* (L.) Roth (البري)
۲۶۳. *Aster amellus* L. حَالِي
۲۶۴. *Carum ridolfia benth* Hook (حرا بستانی) / *Echinophora sibthorpiana* Guss. حَزاء
۲۶۵. حَايِيس
۲۶۶. *Moringa oleifera* Lam. حَبّ البان
۲۶۷. *Laurus nobilis* L. حَبّ القار
۲۶۸. *Cyperus esculentus* L. حَبّ الزَّكَم
۲۶۹. *Amyris opobalsamum* L. حَبّ اليَنْسَم
۲۷۰. *Ipomoea hederacea* Jacq. حَبّ الَّيْل
۲۷۱. *Althaea cannabina* L. حَبّ الثُّمَنَة

٢٧٢. حَبّ الصَّنَوْبَر cone / (الصنوبر الكبار) Pinus pinea L / (الصنوبر الصغار) Picca excelsa L ٣٩٨
٢٧٣. حَبّ القِلَقِل Crotalaria retusa L ٤٠٠
٢٧٤. حَدِيد Ferrum (Iron) ٤٠٠
٢٧٥. حَمَام Columbac ٤٠٢
٢٧٦. حُور Populus alba L ٤٠٢
٢٧٧. حَبَّة الحَضْرَاء Pictacia terebinthus L ٤٠٣
٢٧٨. جَرَبَاء Chameleon ٤٠٥
٢٧٩. حَبَّة سَرْپَنَت Serpent ٤٠٥
٢٨٠. جِمَار Ass ٤٠٧
٢٨١. حَجَر الْيَهُود Lapis Judaicus ٤٠٧
٢٨٢. حَجَر الْبَلَاة Lapis vesicae (bladder stone) ٤٠٨
٢٨٣. حَجَر الْإِسْفَاج Euspongia officinale L ٤٠٨
٢٨٤. الحَجَر اللَّبَنِي Galactites luhos ٤٠٨
٢٨٥. حَجَر الرُّمَي Greening stone ٤٠٨
٢٨٦. حَجَر الْمَشَقّ Metastone ٤٠٩
٢٨٧. حَجَر الْفَاجِي Mammilaplastony ٤٠٩
٢٨٨. حَجَر غَسْلِي Hicory stone ٤٠٩
٢٨٩. حَجَر الْقَمَر Lapis lunaris ٤٠٩
٢٩٠. حَجَر سَمِيطُوس Asbestos ٤١٠
٢٩١. حَجَر حَبَشِي Lapis thyites ٤١٠
٢٩٢. حَجَر أَفْرُوجِي Lapis phrygius ٤١٠
٢٩٣. حَجَر الْحَبَّة Lapis ophites ٤١٠
٢٩٤. حَجَر يَطْلَقُ بِالرَّيْت Therakios titios ٤١١
٢٩٥. حَجَر الشَّب Jaspis Lapis ٤١١
٢٩٦. حَجَر الْأَسَاكِفَة Lapis calceolariorum ٤١١
٢٩٧. حَجَر أَرْمَنِي Lapis armeniacus ٤١١
٢٩٨. حَزَاؤُ الصَّخَر Cetraria islandica Ach (Lichen) ٤١٣
- حرف الطاء ٤١٣
٢٩٩. طَبَاشِير Bambusa bambos Druce ٤١٣
٣٠٠. طَرْخُون Artemisia dracunculus L ٤١٤
٣٠١. طَرْخَشْفُوق Taraxacum officinale Weber ٤١٥
٣٠٢. طَرْفَاء Tamarix gallica L ٤١٥
٣٠٣. طَرَاتِيث Cynomorium songaricum Rupr ٤١٧
٣٠٤. طَلْق Mica ٤١٧
٣٠٥. طُحْلَب (طحلب البحري) Corallina officinalis L / (عدس الماء) Lemna minor L ٤١٨
٣٠٦. طِلْخَال Spleen ٤١٩
٣٠٧. طَالِيسْفُور Taxus baccata L ٤٢٠
٣٠٨. طَرِيفَان Carthamus oxyacantha Bieb ٤٢٠
٣٠٩. طِين مَخْتُوم Terra sigillata (Sealing Clay) ٤٢٠
٣١٠. طِين مُطْلَق common earth (Mud) ٤٢٢
٣١١. طِين أَرْمَنِي Bolus armania rubra ٤٢٢

- ۴۲۳ Terra Samia طین شاموس ۳۱۲
- ۴۲۵ طین ماکول ۳۱۳
- ۴۲۵ Terra chia طین بلد المصطکی ۳۱۴
- ۴۲۵ Earth creta طین أفریطش ۳۱۵
- ۴۲۶ Terra cimolia طین قیمولیا ۳۱۶
- ۴۲۶ Amphititis طین الکرم ۳۱۷
- ۴۲۶ Rubrica sinopica (Red ochre) طین المفرزة ۳۱۸
- ۴۲۷ Earth of cultivated land طین الأرضین المزروعة ۳۱۹
- ۴۲۷ Terra sania طین ساماعی ۳۲۰
- ۴۲۸ Aster tripolium L طیفولیون ۳۲۱
- ۴۲۸ Asplenium trichomanes L طیفومانیس ۳۲۲
- ۴۲۹ A kind of insect like locust on olive tree طیلاسی ۳۲۳
- ۴۲۹ لایبون ۳۲۴
- ۴۲۹ Trigaca طیرکینقا ۳۲۵
- ۴۳۰ Teucrium flammula L طوقریون ۳۲۶
- ۴۳۰ طوقاقوواون ۳۲۷
- ۴۳۰ Hypericon hibernum L طوزاغیون ۳۲۸
- ۴۳۰ Capsella bursa-pastoris L طوزاغیون آخر ۳۲۹
- ۴۳۱ طوقولیس ۳۳۰
- ۴۳۲ حرف الباء ۳۳۱
- ۴۳۲ Mandragora officinarum L بیروح ۳۳۱
- ۴۳۵ L Thapsia garganica ینثون ۳۳۲
- ۴۳۵ Anagyris foetida L ینثوت ۳۳۳
- ۴۳۵ Jasminum fruticosum (الاصفر) / Jasminum officinale (الأبيض) یاسمین ۳۳۴
- ۴۳۶ Euphorbia L یثوع ۳۳۵
- ۴۴۱ حرف الکاف ۳۳۶
- ۴۴۱ Cinnamomum camphora L کافور ۳۳۶
- ۴۴۳ Boswellia serrata Roxb (الهندي) / Boswellia carterii Birdw (العربی - الإفريقي) کندر ۳۳۷
- ۴۴۶ Amber کهرزبا ۳۳۸
- ۴۴۷ Ajuga chamaepitys schreb کمافیطوس ۳۳۹
- ۴۴۸ Teucrium chamaedrys L کماذریوس ۳۴۰
- ۴۴۹ Tamarix gallica L کرماراج ۳۴۱
- ۴۴۹ Gypsophila struthium L کئدس ۳۴۲
- ۴۵۰ Piper cubeba L کبابه ۳۴۳
- ۴۵۱ Sulphur کبریت ۳۴۴
- ۴۵۳ cinnamon A kind of کسلا ۳۴۵
- ۴۵۳ Astragalus SP (Draga canthae Gummi) کثیراء ۳۴۶
- ۴۵۳ Daphne mezereum L کمالیون ۳۴۷
- ۴۵۳ Physalis alkekengi L کاتنج ۳۴۸
- ۴۵۳ Ranunculus asiaticus L کبکج ۳۴۹
- ۴۵۴ Artichoke gum کنگرزد ۳۵۰

٤٥٤.....	Anacyclus pyrethrum	كُرْكُرَهْن	٣٥١
٤٥٤.....	Helicteres isora L	كُشْت بَرَكْشَت	٣٥٢
٤٥٤.....	Dryopteris filix -mas L	كَبِلْدَارو	٣٥٣
٤٥٤.....	Cuscuta europaea L	كُشُوْث	٣٥٤
٤٥٥.....	Cuminum cyminum L	كُمُوْن	٣٥٥
٤٥٨.....	Carum carvi L	كَرْوِيَا	٣٥٦
٤٥٨.....	Vicia ervillia Willd	كِرِيْسَنَّة	٣٥٧
٤٦٠.....	Athamanta macedonica L	كُمَاثِيْر	٣٥٨
٤٦٠.....	Daphne gnidium L	كِرْمَدَانَة	٣٥٩
٤٦٠.....	Lecanoria esculenta Achais	كُوْرَكْنَدَم	٣٦٠
٤٦١.....	Borago officinalis L	لَزَوَان	٣٦١
٤٦١.....	Litsea selifera Pers (Ervalen)	لَبَرْوَا	٣٦٢
٤٦١.....	Levisticum officinale koch	لَبِيْم	٣٦٣
٤٦٢.....		لَبَاة	٣٦٤
٤٦٣.....	Capris spinosa L	كَبِيْر	٣٦٥
٤٦٥.....		كُشْنَج	٣٦٦
٤٦٥.....	Apium graveolens L	كَرْفَس (البستاني)	٣٦٧
٤٦٨.....		كُلِيَة	٣٦٨
٤٦٩.....		كُرْش	٣٦٩
٤٦٩.....		كَبِد	٣٧٠
٤٧٠.....	Brassica oleracea (L) DC	كُرْب (L)	٣٧١
٤٧٢.....	Allium Porrum L	كُرْبَات	٣٧٢
٤٧٤.....	Coriandrum sativum L	كُرْبُرَة	٣٧٣
٤٧٦.....	Pyrus communis L	كُمُشِي	٣٧٤
٤٧٧.....		كُرَاع	٣٧٥
٤٧٨.....		كَلْب	٣٧٦
٤٧٨.....	Vitis vinifera L (Vine)	كِرْم	٣٧٧
٤٨١.....		حرف اللام	
٤٨١.....	Ladanum	لَاذَنْ	٣٧٨
٤٨٤.....	Mandragora officinarum L	لَفَاح	٣٧٩
٤٨٤.....	Liquidambar Orientalis Mill (Liquid storax)	لُبْنَى	٣٨٠
٤٨٥.....	Lapis Lazuli	لَازُوْرْد	٣٨١
٤٨٦.....	Ficus Laccifera Roxb	لُكْ	٣٨٢
٤٨٧.....	Euphorbia triaculeata Forsk	لَاعِيَة	٣٨٣
٤٨٧.....	Tragopogon pratensis L	لَحِيَة التَّبِيْس	٣٨٤
٤٨٨.....	Arum italicum Mill (لوف الجعد - الصغير) / Arum dracunculul L (الكبير)	لُوف (لوف السبط - الكبير)	٣٨٥
٤٩٠.....	Colchicum variegatum L	لَعْبَة بَرْبَرِيَة	٣٨٦
٤٩٠.....	Fraxinus excelsior L	لِسَانُ الْغُصَاْفِيْر	٣٨٧
٤٩١.....	Borago officinalis L	لِسَانُ الثُّوْر	٣٨٨
٤٩١.....	Plantago lanceolata L (لسان الحمل الصغير) / Plantago major L (لسان الحمل الكبير)	لِسَانُ الْحَمَلْ	٣٨٩
٤٩٢.....			

۳۹۰. لسان Tongue ۴۹۴.
۳۹۱. لوقفرولس Egyptian stone ۴۹۴.
۳۹۲. لوبیا Phaseolus vulgaris L ۴۹۵.
۳۹۳. لوز Amygdalus communis L ۴۹۵.
۳۹۴. لیمونیون ۴۹۷.
۳۹۵. لیزاق الذهب Hydrous copper silicate ۴۹۸.
۳۹۶. لبلاب Dolichos lablab L / (البلاب الصغير) L / Convolvulus arvensis L / (البلاب الكبير) - قسوس - حبل ۴۹۹.
۳۹۷. لثاب saliva ۵۰۰.
۳۹۸. لبن Milk ۵۰۰.
۳۹۹. لحم Mea ۵۰۸.
۴۰۰. ۵۱۵.
۴۰۱. مسك Moschus moschiferus L ۵۱۵.
۴۰۲. صطک Pistacia lentiscus ۵۱۶.
۴۰۳. موز Meum athamasicum Jacq ۵۱۸.
۴۰۴. مازریون Daphne genkwa ۵۱۹.
۴۰۵. مرو Origanum onites ۵۲۰.
۴۰۶. مرمأخو Origanum syriacum ۵۲۱.
۴۰۷. مقل اليهود ومقل الحنظل (مقل اليهود) / Balsamodendron africanum / (مقل المكي) Hyphaene ۵۲۱.
۴۰۸. المياه Aqua (Water) ۵۲۳.
۴۰۹. موزمار الراعي A. Plantago Aquatica L ۵۲۷.
۴۱۰. مغاث Glossostemon bruguieri Desf ۵۲۸.
۴۱۱. مُرداسنج Plumbi oxidum (Litharge) ۵۲۸.
۴۱۲. مشكطرامشيع Origanum dictamnus L ۵۳۰.
۴۱۳. مرارة Bile ۵۳۰.
۴۱۴. موم Bee Wax ۵۳۴.
۴۱۵. مغناطيس Magnet ۵۳۶.
۴۱۶. مارقشينا pyrite, marcasite ۵۳۶.
۴۱۷. مغنيسيا Magnesium carbonicum ۵۳۷.
۴۱۸. مداد Ink stone ۵۳۸.
۴۱۹. موزنجوش Origanum majorana L ۵۳۸.
۴۲۰. مويج Delphinium staphysagria L ۵۳۹.
۴۲۱. مومييا Pissasphalte (Asphalt) ۵۴۰.
۴۲۲. موز Commiphora molmol Engl ۵۴۲.
۴۲۳. موزان Comus mascula L ۵۴۵.
۴۲۴. ماويتا Glaucium corniculatum Curt ۵۴۵.
۴۲۵. ميعة Liquidambar orientalis Mill ۵۴۶.
۴۲۶. محلب Cerasus mahaleb Mill ۵۴۷.
۴۲۷. مغرة Rubrica sinopica (Red ochre) ۵۴۷.
۴۲۸. ماهودانه Euphorbia lathyris L ۵۴۷.

٥٤٨		Ferula assa - foetida L	مَحْرُوت ٤٢٨
٥٤٩			مَنْشِيم ٤٢٩
٥٤٩		Atriplex halimus L	مِلَوَاح ٤٣٠
٥٤٩		Ruscus aculeatus L	مُورْدِاسْقَرَم ٤٣١
٥٥٠			مَلِيح ٤٣٢
٥٥٠		Chelidonium majus L	مَامِيرَان ٤٣٣
٥٥١		Anamirta paniculata Colebr	مَاهِيَزَهْرَج ٤٣٤
٥٥٢		Phaseolus mungo L	مَاش ٤٣٥
٥٥٣		Manna (Dew manna)	مَنَّ ٤٣٦
٥٥٣			مَرْمَزَاد ٤٣٧
٥٥٤		sodium chloride (salt)	مِلْح ٤٣٨
٥٥٧		Corchorus olitorius L	مُأْجِيَا ٤٣٩
٥٥٧		Armeniaca vulgaris Lam	مَشْمُون ٤٤٠
٥٥٨		Musa paradisiaca L	مَرَر ٤٤١
٥٥٨			مُخْج ٤٤٢
٥٦٠		Gum	مُزِي ٤٤٣
٥٦٠		Concentrated grape juice	مُتَبَخَّضَج ٤٤٤
٥٦١		Whey	مَضَل ٤٤٥
٥٦١			مَابِخ ٤٤٦
٥٦١		Papaver rhoeas L	مَنْعُور ٤٤٧
٥٦٢			حرف النون ٤٤٨
٥٦٢		Narcissus Tazzeta L	نَرْجِس ٤٤٨
٥٦٣		Valeriana celtica L	نَارِدِين ٤٤٩
٥٦٣		Indigofera tinctoria L	نِيل ٤٥٠
٥٦٤		Rosa canina L	نَسْرِين ٤٥١
٥٦٥		Thymus glaber Mill	نَمَام ٤٥٢
٥٦٦		Nymphaea lutea L (الأصفر) / Nymphaea alba L (الأبيض)	نِيلُوفَر (الأبيض) ٤٥٣
٥٦٨		Mentha spicata L	نَعْنَاع ٤٥٤
٥٦٩		Mesua ferrea L	نَارْمَشِك ٤٥٥
٥٧٠		Wheat bran	نُخَالَة ٤٥٦
٥٧٠		shaving	نُشَارَة ٤٥٧
٥٧١		Amylum	نَشَا ٤٥٨
٥٧١			نَرْتَقِيس ٤٥٩
٥٧١		Trachyspermum copticum L	نَانْخَوَاه ٤٦٠
٥٧٣		Carbonate de sodium	نَطْرُون ٤٦١
٥٧٣		Quick lime	نُورَة ٤٦٢
٥٧٣		Polygonum aviculare L	نَرْسِيَانْدَارُو ٤٦٣
٥٧٤		Phoenix dactylifera L	نَخْل ٤٦٤
٥٧٤		Ammonium chloride	نُوشَادَر ٤٦٥
٥٧٥		Cuprum (copper)	نُخَاس ٤٦٦
٥٧٦		Naphtha	نِفْط ٤٦٧

۵۷۷	 Zizyphus spina Christi Willd	۴۶۸. تَبَق
۵۷۷	 kernel	۴۶۹. نَوَى
۵۷۸	 Agropyron repens Beauv	۴۷۰. نَجَم
۵۷۸	 Potentilla reptans L	۴۷۱. نِطَافِلی
۵۷۹		۴۷۲. نَحَام
۵۷۹	 Leopard	۴۷۳. نَیمر
۵۸۱		حرف السین
۵۸۱	 Cyperus rotundus L (السعد الكوفی) / Cyperus longus L	۴۷۴. شُعد
۵۸۳	 Callitris quadrivalvis Vent	۴۷۵. شَنْدَزُوس
۵۸۴	 Athyrium filix femina (L) Roth (الأنثى) / Dryopteris filix - mas L (الذكر)	۴۷۶. شَرْخس
۵۸۵	 Cinnamomum tamala Nees Eberm	۴۷۷. سَاكُج
۵۸۷	 Rhamnus persicus Boiss	۴۷۸. شَوْلان
۵۸۷	 Cupressus sempervirens L	۴۷۹. سَرو
۵۸۹	 Teucrium scordium L	۴۸۰. تَکُرْدِیور
۵۸۹	 (Kind of perenne)	۴۸۱. تَک
۵۹۰	 Cancer fluvial (River crab)	۴۸۲. سَرَدَن نَه
۵۹۱	 Cancer marina - Sea crab	۴۸۳. سَرطان بَحری
۵۹۱	 Zizyphus spina Christi Willd	۴۸۴. بیدر
۵۹۲	 Lychis coronata	۴۸۵. بَرِاج الفَطْرُب
۵۹۲	 Saponaria officinalis L	۴۸۶. سَطرونیون
۵۹۷	 Colchicum luteum Backer (الأبيض) / Colchicum speciosum Stev (الكرمانی)	۴۸۷. شَوَرْتَجَان
۵۹۳	 Colchicum autumnale L	
۵۹۴	 Slough	۴۸۸. سِلْغ الخِیة
۵۹۵	 Sada Azar	۴۸۹. ساداؤزان
۵۹۵	 Lilium candidum L	۴۹۰. شَوْشَن
۵۹۷	 Origanum vulgare L	۴۹۱. شَعَثَر
۵۹۸	 Seseli tortuosum L	۴۹۲. سِیسالیوس
۵۹۹	 Glycyrrhiza glabra L	۴۹۳. شَوْس
۶۰۱	 Plumbi oxidum rubrum	۴۹۴. شَرْج
۶۰۱	 Convolvulus scammonia L	۴۹۵. شَقْمُونیا
۶۰۴	 Ferula persica Willd	۴۹۶. شَکِیج
۶۰۶	 Scolopendrium vulgaris sw	۴۹۷. شَقُولُو قَنْدَرِیون
۶۰۷	 Tussilago farfara L	۴۹۸. شَعَالی
۶۰۷	 Sium sisarum L / Pastinaca sativa L	۴۹۹. سِیسارُون
۶۰۸	 Sium latifolium L	۵۰۰. سِیین
۶۰۸	 Symphytum officinale L (السهمی) / Coris monspeliensis L (الصخری)	۵۰۱. سَمْفوطن
۶۰۹	 Rhus coriaria	۵۰۲. شَمَاق
۶۱۰	 Beta vulgaris L	۵۰۳. سِلَق
۶۱۳	 Ruta graveolens L	۵۰۴. سَدَاب
۶۱۴	 Seincus officinalis (skink)	۵۰۵. شَقَنْقُور
۶۱۴	 Cordia myxa L	۵۰۶. سِیسَتَان

٥٠٧. سَرْمَقِي (قطف بستانى) *Atriplex hortensis* L / (قطف برى) *Atriplex hastata* L ٦١٥
٥٠٨. شَامُ أَبْرَص *Lizard* ٦١٥
٥٠٩. شَلْحَفَاة *Chelonia* ٦١٥
٥١٠. شَمَانِي (Grey quail) *Coturnix* ٦١٦
٥١١. سَكَّر *Saccharum officinarum* L ٦١٦
٥١٢. شَكَّر العُشْر *Calotropis procera* Willd ٦١٨
٥١٣. سَمْن *Butter* ٦١٨
٥١٤. شَنْبُل *Nardostachys jatamansii* DC ٦٢٠
٥١٥. شَلِيخَة *Cinnamomum cassia* Blume ٦٢٣
٥١٦. شَوِيْق ٦٢٤
٥١٧. سَمْسَم ٦٢٥
٥١٨. سَمَلَا *Piscis* (Fish) ٦٢٧
٥١٩. شَجْدَوَا رِن *Heracleum sphondylium* L ٦٣٢
٥٢٠. شَفَرَجَل *Cydonia oblonga* Miller ٦٣٢
٥٢١. سَفْنَد اسْمَنْد ٦٣٤
٥٢٢. سَمَرْنِيُون *Smyrniium perfoliatum* L ٦٣٤
٥٢٣. سَقِيدُوْس ٦٣٤
٥٢٤. سَلُوْثُوْن ٦٣٤
٥٢٥. سَرِيْش *Aspidodelus ramosus* L ٦٣٥
- حرف العين ٦٣٦
٥٢٦. غَرْغَر (الصغير) *Juniperus communis* L / (البيير) *Juniperus oxycedrus* ٦٣٦
٥٢٧. عَضَا الرَاغِي *Polygonum aviculare* L ٦٣٦
٥٢٨. عُثْيَرَان ٦٣٨
٥٢٩. عِلْك *Resin* ٦٣٨
٥٣٠. عَرَطِيْنَا *Leontice leontopetalum* L ٦٣٩
٥٣١. عُصْفُر *Carthamus tinctorius* L ٦٤٠
٥٣٢. عُتْبَل *Scilla maritima* L ٦٤٠
٥٣٣. عَاقِر قَرَحَا *Anacyclus pyrethrum* DC ٦٤٠
٥٣٤. عَتَب الثَّمَلَب *Solanum nigrum* L ٦٤١
٥٣٥. عَنَبَر *Ambergris* ٦٤٣
٥٣٦. عُوْد *Aquilaria agallocha* Roxb ٦٤٤
٥٣٧. عُرُوْق الصَّبَاغِيْنَ *Curcuma longa* L ٦٤٥
٥٣٨. عُثَاب *Zizyphus vulgaris* Lam ٦٤٦
٥٣٩. عَفَص *Quercus lusitanica* Lam ٦٤٧
٥٤٠. عُثْلِيْق *Rubus fruticosus* L ٦٤٨
٥٤١. عُوْشَج *Lycium afrum* L ٦٥٠
٥٤٢. عَنَكْبُوْت *Aranea* ٦٥٠
٥٤٣. عُدَس *Lens esculenta* Moench ٦٥١
٥٤٤. عَسَل *Honey* ٦٥٥
٥٤٥. عُشْر *Calotropis procera* (Willd) R. Br / *Calotropis gigantea* R. Br et Ait ٦٥٧
٥٤٦. عَقْرَب *Scorpion* ٦٥٨

- ٦٥٨..... Lacertus عطاءة ٥٤٧
- ٦٥٩..... عنعلی ٥٤٨
- ٦٥٩..... Lamium purpureum L عالوسیس ٥٤٩
- ٦٥٩..... عالیون ٥٥٠
- ٦٦٠..... عرقون ٥٥١
- ٦٦٠..... Bones عظام ٥٥٢
- ٦٦٠..... Vitis vinifera L عنب ٥٥٣
- ٦٦٢..... sweat عرق ٥٥٤
- ٦٦٢..... عزیر ٥٥٥
- ٦٦٢..... Paeonia officinalis L عود الصلیب ٥٥٦
- ٦٦٤..... عرن ٥٥٧
- ٦٦٤..... Lees of olive oil بحر الزیت ٥٥٨
- ٦٦٥..... حرف الماء ٥٥٩
- ٦٦٥..... silv... فیضة ٥٥٩
- ٦٦٦..... sug... can... فانید ٥٦٠
- ٦٦٦..... Valeriana D... orides Sibth فو ٥٦١
- ٦٦٧..... F... catechu L فوغل ٥٦٢
- ٦٦٧..... Acinus arvensis Lam) Dadly فلنجمشک ٥٦٣
- ٦٦٨..... Rubia tinctorium L فوؤ الصباغین ٥٦٤
- ٦٦٩..... Vitex agnus Castus L فنجنکشت ٥٦٥
- ٦٦٩..... Jasminum sambac Ait قُل ٥٦٦
- ٦٧٠..... فلنجخه ٥٦٧
- ٦٧٠..... Fagara Avicennae Lam فاغرة ٥٦٨
- ٦٧٠..... Piper nigrum L فلفل ٥٦٩
- ٦٧٢..... Piper longum L فلفل مویه ٥٧٠
- ٦٧٣..... فسوریقون ٥٧١
- ٦٧٣..... Polygonum hydropiper L فلفل الماء ٥٧٢
- ٦٧٣..... Bryonia alba L قاشرا ٥٧٣
- ٦٧٥..... Bryonia dioica jacq فایرسیتین ٥٧٤
- ٦٧٥..... Euphorbia resinifera Berg فربون ٥٧٥
- ٦٧٧..... Petroselinum sativum Hoffm فطراسالیون ٥٧٦
- ٦٧٧..... Lawsonia inermis L فاغية ٥٧٧
- ٦٧٧..... Lycium afrum L فیلزهرج ٥٧٨
- ٦٧٨..... Marrubium vulgare L قرایسیون ٥٧٩
- ٦٧٩..... Mentha pulegium L فودنج ٥٨٠
- ٦٨٢..... A turkish medicine فاط ٥٨١
- ٦٨٣..... Paeonia officinalis L فاوانیا ٥٨٢
- ٦٨٤..... فرقخ ٥٨٣
- ٦٨٤..... Fungi فطر ٥٨٤
- ٦٨٦..... Raphanus Sativus L فجل ٥٨٥
- ٦٨٨..... Pistacia vera L فسق ٥٨٦

٥٨٧. قَسَاوِس Bedbug ٦٨٩
٥٨٨. فَأَرْ Mouse ٦٩٠
٥٨٩. فَرَس Horse ٦٩٠
٥٩٠. فَقْلَاوِيْثُوس Cyclamen europacum L ٦٩٠
٥٩١. فُقَاع Beer ٦٩٢
٥٩٢. فُسُورِقُون ٦٩٢
٥٩٣. فُلِيلُون ٦٩٣
- حرف الصاد ٦٩٤
٥٩٤. صَدَل (الصندل الأبيض) Santalum album L / (الصندل الأحمر) Pterocarpus santalinus L ٦٩٤
٥٩٥. صَدَف Pearl ٦٩٥
٥٩٦. صَمِغ Gum ٦٩٨
٥٩٧. صَاب Soap ٦٩٩
٥٩٨. صِحْنَان Salted small fish ٦٩٩
٥٩٩. صُنُوبَر L pinea ٧٠٠
٦٠٠. صَبِر L vera ٧٠١
٦٠١. صُوف Wool ٧٠٤
٦٠٢. صَدَأُ الْحَدِيد Iron rust ٧٠٤
٦٠٣. صَفْرَاوُن Wagtail ٧٠٤
٦٠٤. صُرُصُر Cockroaches ٧٠٤
٦٠٥. صَفَصَاف Salix aegyptiaca L ٧٠٤
- حرف القاف ٧٠٥
٦٠٦. قَرْنَبُل Caryophyllus aromaticus L ٧٠٥
٦٠٧. قَافِلَة (القافلة الكبيرة) A. comum melegueta Rose / (القافلة الصغيرة) Eleteria cardamomum White & ٧٠٦
٦٠٨. قَرْفَة الطَّيْب ٧٠٦
٦٠٩. قَرْفَة الدارصيني Cinnamomum zeylanicum Nees ٧٠٦
٦١٠. قِرْدِمَانَا Lagoecia cuminoides L ٧٠٧
٦١١. قَضَب Arundo arenaria L ٧٠٨
٦١٢. قَضَبُ الدَّرْبَرَة Swertia chirayita Karst ٧٠٩
٦١٣. قَنْطَارِيُون (الكبير) Centaurea centaurium L / (الصغير) Centaurium minus Moench ٧١٠
٦١٤. قَسَب Dried date ٧١١
٦١٥. قُرْطَم Carthamus tinctorius L ٧١١
٦١٦. قَطْرَان Tar ٧١٣
٦١٧. قُسْط Saussurea lappa Clarke ٧١٤
٦١٨. قَرْقُومَعَا of Dregs saffron oil ٧١٥
٦١٩. قَنْقَبِين ٧١٦
٦٢٠. قَنْة Ferula gumosa Boiss ٧١٦
٦٢١. قَنْبِيل Mallotus philippinensis Muell ٧١٨
٦٢٢. قَفَر الْيَهُود Bitume de Judee ٧١٩
٦٢٣. قَلِيمَا الدَّهَب of gold Litharge ٧٢٠
٦٢٤. قَلِيمَا الْفِضَّة of silver Litharge ٧٢٠

- ۷۲۱..... vitriol Green . قَلَقَنْد ۶۲۵
- ۷۲۱..... vitriol Yellow . قَلَقَطَار ۶۲۶
- ۷۲۲..... *Lepidium draba* L . ثُنَابَری ۶۲۷
- ۷۲۲..... *Hedera helix* L . قِیسُوس ۶۲۸
- ۷۲۴..... *Commiphora Kataf* Engl (Resina) . قِیقَهَن ۶۲۹
- ۷۲۴..... *Gossypium herbaceum* L . قُطْن ۶۳۰
- ۷۲۵..... *Cannabis sativa* L . قُنَّب ۶۳۱
- ۷۲۵..... *Astragalus gummifer* Labill . قَتَاد ۶۳۲
- ۷۲۵..... Soda . قَلّی ۶۳۳
- ۷۲۶..... Terra cimolia . مُمُولیا ۶۳۴
- ۷۲۶..... *Cakile maritima* Scop . قَاقل ۶۳۵
- ۷۲۷..... papyrus . عَاس ۶۳۶
- ۷۲۷..... *Artemisia abrotanum* L (الذکر) / *Achillea santolina* L . قِیْضُوم (الانثی) ۶۳۷
- ۷۲۸..... *Aconitum lycoctonum* L . قَاتِلُ النَّب ۶۳۸
- ۷۲۸..... *Barjonia racemosa* Desf . قَاتِلُ اللَّاب ۶۳۹
- ۷۲۸..... *Atriplex hastata* L (القطف البری) / *Atriplex hortensis* L (القطف البساتین) ۶۴۰
- ۷۲۹..... *Sium latifolium* L . قُرَّةُ الْعِین ۶۴۱
- ۷۲۹..... *Cucurbit maxima* Duchesme . قُرْع ۶۴۲
- ۷۳۰..... *Eucynis* . var. *flexuosus* Naud . قِئَاء ۶۴۳
- ۷۳۱..... *E. callium elaterium* Rich . قِئَاءُ الْجَمَار ۶۴۴
- ۷۳۳..... Horn . قَرْن ۶۴۵
- ۷۳۴..... *Urtica pilulifera* L . قُرْیِص ۶۴۶
- ۷۳۴..... grouse Sand . قَطَاة ۶۴۷
- ۷۳۴..... Gizzard . قَوَانِص ۶۴۸
- ۷۳۵..... Marwhal . قُوفی ۶۴۹
- ۷۳۵..... Porcupine . قُنْقُذ ۶۵۰
- ۷۳۶..... Partridge . قَبِج ۶۵۱
- ۷۳۶..... lark Crested . قُبْیْرَة ۶۵۲
- ۷۳۷..... *Picea excelsa* L . قَضْم قُرِیش ۶۵۳
- ۷۳۷..... *Dolichos biflorus* L . قُلْتُ ۶۵۴
- ۷۳۷..... Pumicis . قِیشور ۶۵۵
- ۷۳۷..... *Medicago sativa* L . قَت ۶۵۶
- ۷۳۷..... *Acacia arabica* Willd . قَرِط ۶۵۷
- ۷۳۸..... cone قریش ۶۵۸
- ۷۳۹..... حرف الراء ۶۵۹
- ۷۳۹..... *Ocimum minimum* L . رِیحان ۶۶۰
- ۷۳۹..... *Ocimum gratissimum* L . رِیحان سلیمان ۶۶۰
- ۷۴۰..... *Verbena Officinalis* L . رَعی الخَمَام ۶۶۱
- ۷۴۰..... *Echinops sphaerocephalus* L . رَعی الایل ۶۶۲
- ۷۴۱..... *Sapindus trifoliatus* L . رَثَة ۶۶۳
- ۷۴۳..... *Rheum palmatum* L . رِیُونْد ۶۶۴

- ٧٤٤ *Foeniculum vulgare* Miller زَرْيَانَج . ٦٦٥
- ٧٤٦ Preparation containing gallum رَامَك . ٦٦٦
- ٧٤٦ Dates; fresh رُطَب . ٦٦٧
- ٧٤٧ Resin رَاتِينَج . ٦٦٨
- ٧٤٧ *Inula helenium* L رَاسَن . ٦٦٩
- ٧٤٨ Cinders (Ashes) رَمَاد . ٦٧٠
- ٧٤٩ *Taxus baccata* L رَجُلُ الْبَجَزَاد . ٦٧١
- ٧٥٠ *Crithmum maritimum* L رَجُلُ الثَّرَاب . ٦٧٢
- ٧٥٠ *Punica granatum* L رُمَار . ٦٧٣
- ٧٥١ *Rheum ribes* L رِيْتَاَس . ٦٧٤
- ٧٥٢ Lung رُ . ٦٧٥
- ٧٥٢ Carrion vultur رَحَقَة . ٦٧٦
- ٧٥٣ Lead رُ . ص ١٧٧ . ٦٧٧
- ٧٥٤ Electrov fish رَغَادَة . ٦٧٨
- ٧٥٤ salt fish Saline رِيْتَا . ٦٧٩
- ٧٥٤ Wily رُخْبِين . ٦٨٠
- ٧٥٤ Riquis رُقَاَقِس . ٦٨١
- ٧٥٥ Ribitac رِيْبِتَاع . ٦٨٢
- ٧٥٥ shrimp رُوبِيَان . ٦٨٣
- ٧٥٥ *Medicago sativa* L رُطْبَة . ٦٨٤
- ٧٥٦ حرف الشين . ٦٨٥
- ٧٥٦ *Anemone coronaria* L شَغَائِقُ النُّعْمَان . ٦٨٥
- ٧٥٧ *Cannabis sativa* L شَهْدَانَج . ٦٨٦
- ٧٥٨ *Fumaria officinalis* L شَاهَزَج . ٦٨٧
- ٧٥٩ *Lepidium latifolium* L شِيْطَرَج . ٦٨٨
- ٧٦٠ *Lolium temulentum* L شَبْلَم . ٦٨٩
- ٧٦٠ *Artemisia santonicum* L (الشع الخمراني) / *Artemisia maritima* L (الشع الأرمي) . ٦٩٠
- ٧٦١ ٦٩١
- ٧٦٣ *Alkanna tinctoria* Tausch شِنْجَار . ٦٩١
- ٧٦٤ *Cydonia indica* Spach شَل . ٦٩٢
- ٧٦٤ *Conium maculatum* L شوْكْرَان . ٦٩٣
- ٧٦٦ *Malabaila secacul* Boiss شَقَاؤُل . ٦٩٤
- ٧٦٦ *Cyclamen europaeum* L شَجَرَة مَرِيَم . ٦٩٥
- ٧٦٧ *Inula conyzoides* DC شَهْمَانَج . ٦٩٦
- ٧٦٧ Alum شَب . ٦٩٧
- ٧٦٨ *Onopordon acanthium* L شُكَاعِي . ٦٩٨
- ٧٦٨ *Cotoneaster nummularioides* Pojark / *Cotoneaster nummularia* Fisch Mey شِيرْخَشَك . ٦٩٩
- ٧٦٩ *Nigella sativa* L شُونِيز . ٧٠٠
- ٧٧١ *Anethum graveolens* L شَبِث . ٧٠١
- ٧٧٢ Bee wax شَمْع . ٧٠٢
- ٧٧٢ *Euphorbia pithyusa* L شُبْرَم . ٧٠٣

- ٧٧٣..... Brassica napus L (السلجم البري) / Brassica rapa (L.) Metz سلجم ٧٠٤
- ٧٧٥..... stone) Lapis haematites (lood شاذنج ٧٠٥
- ٧٧٦..... Asplenium trichomanes L شعر القول ٧٠٦
- ٧٧٦..... Inula conyzoides DC شاباك ٧٠٧
- ٧٧٦..... Cedrus Libani Barrel شربين ٧٠٨
- ٧٧٧..... Hordeum vulgare L شعير ٧٠٩
- ٧٧٨..... Fat شحم ٧١٠
- ٧٧٩..... Hair شعر ٧١١
- ٧٨٠..... شقورس ٧١٢
- ٧٨٠..... Ulmus campestris L جرة البق ٧١٣
- ٧٨٠..... Cnicus benedictus L زهرة النيصاء ٧١٤
- ٧٨١..... Eryngium campestre L شمة اليهودية ٧١٥
- ٧٨١..... Acacia arabica Willd. Var nilotica willd شوكة المصرية ٧١٦
- ٧٨١..... شراپ ٧١٧
- ٧٨٤..... حرف التاء ٧١٨
- ٧٨٤..... Tamarindus indica L تمر هندي ٧١٨
- ٧٨٤..... Sisymbrium officinale (L) scop ثودري ٧١٩
- ٧٨٥..... Ilex excelsa L تنوب ٧٢٠
- ٧٨٦..... Elaphoglossum L (Manna) ثوبجين ٧٢١
- ٧٨٧..... sulphate Copper ثوتيا ٧٢٢
- ٧٨٩..... Borax ثنكار ٧٢٣
- ٧٨٩..... Cassia absus L تشويرج ٧٢٤
- ٧٨٩..... Lupinus angustifolius L ثرمس ٧٢٥
- ٧٩٠..... dragon Sea تينين بحري ٧٢٦
- ٧٩٠..... Crocodile تمشاح ٧٢٧
- ٧٩١..... Piper betel L تنبول ٧٢٨
- ٧٩١..... Phoenix dactylifera L تمر ٧٢٩
- ٧٩٢..... Thapsia garganica L تافسيا ٧٣٠
- ٧٩٢..... Pyrus malus L ثقاح ٧٣١
- ٧٩٤..... Ipomoea turpethum R. Br ثريد ٧٣٢
- ٧٩٥..... Ficus carica L تين ٧٣٣
- ٨٠٠..... Morus nigra L (التوت المز) / Morus alba L (التوت الحلو) ثوت ٧٣٤
- ٨٠٢..... Alyssum saxatile L ثريسي ٧٣٥
- ٨٠٢..... Filing ثوبال ٧٣٦
- ٨٠٣..... حرف التاء ٧٣٧
- ٨٠٣..... Allium sativum L ثوم ٧٣٧
- ٨٠٦..... Thymus capitatus Lk ثومون ٧٣٨
- ٨٠٦..... Agropyron repens (L.) Beauv (الصفير) / Cynodon dactylon (L.) Pers نيل (الكبير) ٧٣٩
- ٨٠٨..... Dregs ثقل ٧٤٠
- ٨٠٨..... Ice ثلج ٧٤١
- ٨٠٨..... Fox ثعلب ٧٤٢

٧٤٣. ثافيسيا *Thapsia garganica* L ٨٠٩
- حرف الخاء ٨١٣
٧٤٤. خشخاش *Papaver somniferum* L ٨١٣
٧٤٥. خطمي *Althaea officinalis* L ٨١٦
٧٤٦. خردل *Brassica nigra* (L.) Koch ٨١٨
٧٤٧. حصى الثعلب *Orchis anthropophora* L ٨١٩
٧٤٨. حصى الكلب *Orchis morio* L ٨١٩
٧٤٩. خصية *Testicle* ٨٢٠
٧٥٠. خربق أسود *Helleborus niger* L ٨٢١
٧٥١. خسرودارو ٨٢٣
٧٥٢. خربق أبيض *Veratrum album* L ٨٢٤
٧٥٣. خرسنت *Cassia fistula* L ٨٢٦
٧٥٤. حبر *Lactuca sativa* / (خس البري) *Lactuca serriola* L ٨٢٧
٧٥٥. حنسي *Asphodelus mosus* L ٨٣٠
٧٥٦. حويلنجان *Alpinia galanga* W. & A ٨٣٢
٧٥٧. حنث الجمار *Alkanna tinctoria* ٨٣٣
٧٥٨. خرثوب *Ceratonia Siliqua* L ٨٣٤
٧٥٩. خرف *Porcelain clay* (Clay) ٨٣٤
٧٦٠. خفّاش *Bat* ٨٣٥
٧٦١. خائق الزئبق *Conium licoctonum* L ٨٣٥
٧٦٢. خائق الثمر *Conium Napellus* L ٨٣٦
٧٦٣. خائق الكلب *Barjonia racemosa* Decne ٨٣٦
٧٦٤. خلاف *Salix aegyptiaca* L ٨٣٦
٧٦٥. خبازي *Malva sylvestris* L ٨٣٧
٧٦٦. خمير *Yeast* ٨٤٠
٧٦٧. خووخ *Persica vulgaris* Mill ٨٤٠
٧٦٨. خطاف *Airund urbica* (Swallow) ٨٤١
٧٦٩. خلّ *Acetum* ٨٤٢
٧٧٠. ختافيس *Beetle* ٨٤٥
٧٧١. خبز *Bread* ٨٤٦
٧٧٢. خثث *Scoria* (Dross) ٨٤٩
٧٧٣. خاليدونيون *Chelidonium majus* L ٨٥٠
٧٧٤. خمسة أوزاق *Potentilla reptans* L ٨٥٠
٧٧٥. خندزوس *Triticum spelta* L ٨٥١
٧٧٦. خامالون (الأسود) *Cardopatum corymbosum* Pers / (الأبيض) *Carlina gummifera* Less ٨٥٢
٧٧٧. خرج *Excreta* ٨٥٢
٧٧٨. خراطين (Earth worm) *Lumbricus terrestris* L ٨٥٢
٧٧٩. خيرتوا ٨٥٣
٧٨٠. جروع *Ricinus communis* L ٨٥٣
٧٨١. خمافيطوس ٨٥٤
- حرف الذال ٨٥٥

٨٥٥	 Gold	٧٨٢. دَهَب
٨٥٥	 Acorus calamus L	٧٨٣. دَرِيَمَة
٨٥٦	 Equisetum arvense L	٧٨٤. دَنْبُ الْخَيْل
٨٥٦	 Litta vesicatoria (Spanish fly)	٧٨٥. دَرَارِيح
٨٥٧	 Fly	٧٨٦. دُبَاب
٨٥٧	 Wolf	٧٨٧. دُئِب
٨٥٨		حرف الضاد
٨٥٨	 Pistacia lentiscus L	٧٨٨. ضِرْو
٨٥٨	 Ocimum minimum L	٧٨٩. ضَمِيرَان
٨٥٩	 Udder	٧٩٠. ضَر
٨٥٩	 Fr	٧٩١. جَع
٨٦٠	 Sheep	٧٩٢. ضَا
٨٦٠	 Lizard	٧٩٣. ضَب
٨٦٠	 L. aena	٧٩٤. ضَبْع
٨٦١		حرف الظاء
٨٦١	 Struthio amarus (Male ostrich)	٧٩٥. طَلِيم
٨٦١	 Hoof	٧٩٦. ظَلَف
٨٦٢		حرف الثغين
٨٦٢	 Flacagnus angustifolia L	٧٩٧. غُبِرَاء
٨٦٣	 polyporus officinalis Fr	٧٩٨. غَارِيْقُون
٨٦٥	 Laurus nobilis L	٧٩٩. غَار
٨٦٦	 Agrimonia eupatoria L	٨٠٠. غَاْفَت
٨٦٧	 Fossil bitumen	٨٠١. غَاغَاطِي
٨٦٧	 Gelatin glue	٨٠٢. غَزَاء
٨٦٨	 Galium verum L	٨٠٣. غَالِيُون
٨٦٨	 Morchella esculenta Pers	٨٠٤. غُوَشَنَة
٨٦٩	 Salix babyLonic L	٨٠٥. غَرْب
٨٦٩		٨٠٦. غَالِيَة
٨٧١		تفسير كلمات يونانية وغيرها مستعملة في الطب
٨٧١		مالى قراضون
٨٧١		أونومالى
٨٧١		أدرومالي
٨٧١		الشراب المعسل
٨٧٢		شراب القسل
٨٧٢		الظلاء
٨٧٢		أوكسومالى
٨٧٢		رودومالى
٨٧٣		فهرس المصادر والمتابع
٨٧٧		نمايه ها

آغاز سخن

بسم الله الرحمن الرحيم
هست کلید در گنج حکیم
«وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى»؛ و آب از آسمان فرو فرستاد
که انواع گوناگون گیاهان بروید (طه، ۵۳)

حمد و سپاس آفرید عارفان را که از نیست هست و از خاک آدم و از هوا آسمان و از آب آبادانی و از آتش حیات و زندگانی، آفرید و گیاهان را برای استمرار حیات رویند و درود بر سرور عالمیان، سلاله انبیا، پیام‌آور خاتم، حضرت محمد - صلی الله علیه وآله - و جانشینان به حقش، ائمه هدی، به ویژه خاتم اوصیا، حضرت، بقیا ائمه - هجرت بن الحسن، علیه السلام.

زیباسختی از صادق آل محمد، علیه السلام در خصوص گیاهان دارویی وارد شده که در آن، حضرت به یکی از یاران خود فرموده است: «فَكِّرْ فِي هَذِهِ الْعَقَاقِيرِ وَمَا خُصَّ بِهَا كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا مِنَ الْعَمَلِ...»؛ اندیشه کن در گیاهان دارویی که در یک خداوند حکیم برای درمانی آفریده و خاصیتی بدان بخشیده؛ یکی در مفصل بدن نفوذ می‌کند و درد را زایل و غلیظ را جذب و دفع می‌کند (مانند شیطرچ)، و دیگری سودا را دفع می‌کند (مانند انیسون)، و آن دیگر بادها را از بدن می‌راند (مانند سگبینج)، و دیگری ورم و مانند آن را تحلیل می‌برد. نتیجه آنکه آفریدگار حکیم برای تندرستی انسان تدابیر و راهکارهایی قرار داده که به کار داروهای باعث تندرستی می‌شود. نیز برای بازگرداندن تندرستی تدابیر و داروهایی طبیعی آفریده که سر یک به فراخور بیماری می‌تواند برای انسان تندرستی به ارمغان آورد.

کتاب دوم قانون در طب ابن سینا درباره مفردات و گیاهان دارویی است که بر اساس مبانی طب مزاجی تالیف شده است. این کتاب پیش‌نیاز کتاب سوم قانون، یعنی بیماری‌های جزئی، است تا طبیب با آگاهی از داروهای مفرد وارد مبحث بیماری‌ها شود.

جایگاه علمی ابن سینا

ابن سینا از مفاخر بزرگ ایران و یکی از ستارگان درخشان مشرق‌زمین است. دانشمند و حکیم ذوفنونی که با اندیشه ژرف و سرانگشت هنرمند خود علوم گوناگون را به بند کشید و آیندگان را

سفره‌نشین خوان دانش خود ساخت. او به حقیقت حکیم بود و سرچشمه زلال حکمت او با گذر هزار سال هنوز جاری و ساری است و این همه از لطف لطیف متعال است که فرمود: «یُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» (بقره، ۲۶۹).

در این جا، خالی از لطف نیست برخی اشعار فارسی منسوب به ابن سینا را بیاوریم تا به درجه ایمان و خلوص این حکیم الهی پی ببریم. این اشعار را ممکن است دیگران انشا کرده باشند، ولی به هر حال ابن سینا از چنین حالات روحانی‌ای برخوردار بوده و شایسته آن بوده که این اشعار در وصف ایمان او سروده شود:

تا باده عشق در قدح ریخته‌اند و اندر پی عشق عاشق انگيخته‌اند
با جان و روان بوعلی مهر علی چون شیر و شکر به هم برآميخته‌اند

کفر چو نیکی است و آسان نبود محکم‌تر از ایمان من ایمان نبود
در دهر چون نیکی آن هم کافر؟ پس در همه دهر يك مسلمان نبود

مائیم به عفو بر ترانه کرده وز طاعت و معصیت تبرا کرده
آنجا که عنایت تو باشد، باشد ناکرده چو کرده کرده چون ناکرده

از قعر گل سیاه تا اوج زحل مردم همه مشکلات گیتی را حل
بیرون جستم ز قید هر مکر و حیل هر بند گشاده شد مگر بند اجل
از حکمت شفا و اشارات شیخ نیز به میزان ایمان و حدس و پیماییم. هرچند بوده‌اند و هستند کسانی که حکیمان الهی را مورد تعرض قرار داده و با بیانات و اهداف مختلف سعی در تخریب آنان نموده‌اند، لیکن خورشید همیشه تابان است و لو رنگی نوتاه در پس اندکی ابر داشته باشد.

ابن سینا از چنان درجه نبوغی برخوردار بود که مدارج علمی را به سرعت پیمود و علوم مختلف را چنان با قلم خود به بند کشید که همگان را شگفت‌زده کرد. ابوعلید جوزجانی درباره استاد خود در آغاز منطق شفا می‌گوید: شیخ طبیعیات و الهیات شفا، جز مبحث حیوان و نبات آن را، در مدت بیست روز و فقط با اعتماد به طبعش بدون اینکه کتابی نزد او حاضر باشد نوشت: «فصادفْتُ منه خلوةً وفراغا اغتممته وأخذته بتممیم کتاب الشفاء وأقبل هو بنفسه؛ یعنی الشیخ الرئیس علی تصنیفه اقبالا بجدّ، وفرغ من الطبیعیات والإلهیات خلا کتابی الحیوان والنبات فی مدّة عشرين یوما من غیر رجوع الی کتاب یحضره وإنما اعتمد طبعه فقط».

منطق ابن سینا مبتنی بر پذیرش چیزها با دلیل و برهان است. او رفتار خلاف آن را خروج انسان از فطرت خدادادی می‌داند. از وی نقل شده است که فرموده: «إِن مِّن تَعَوُّدٍ أَن يَصْدُقَ مِن غَيْرِ دَلِيلٍ فَقَدْ اِنْسَلَخَ عَنِ الْفِطْرَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ»؛ هر کس عادت کرده باشد بدون دلیل تصدیق کند، از فطرت انسانی به‌در شده است.

درباره حجت‌الحق ابن سینا دانشمندان مغرب زمین نیز نظرهای جالب توجهی اظهار داشته‌اند. در کتاب *Grafit moment in pharmacy* چاپ دانشگاه ویسکانسن آمریکا و همچنین در تاریخ علم نوشته جورج سارتون درباره ابن سینا آمده است:

در این نواخ، نوادری نیز وجود دارند که اندیشه‌های تابناک و نظرات علمی آنان، احتیاج به گذشت قرن‌های متمادی دارد و در حقیقت باید گفت که چندین قرن زودتر پا به عرصه وجود گذاشته‌اند. مشهورترین این افراد ابن سینا است. مشهورترین و معروف‌ترین دانشمندان در همه نژادها، مکان‌ها و زمان‌ها... نظرات این سلطان مطلق فلسفه و طب برای قرن‌ها قابل تحقیق و بررسی است... در بین دانشمندان بزرگ هرگاه ذکری از پزشکی و داروسازی به میان می‌آید این نام ابن سینا است که اول از همه و همه جا ظاهر می‌شود.

با وجود این تعاریف درباره شیخ‌الرئیس ابن سینا، برخی نیز بر آن شده‌اند که بگویند ابن سینا مطالب کتاب قانون در طب را از دیگران گرفته و آن را به قلم خود در آورده و به نام خود منتشر کرده است و به دنبال یافتن شواهدی از کلام ابن سینا رای اثبات مدعای خود رفته‌اند. البته به ایشان نباید زحمت داد و باید گفت علم چیست؟ دانش چیست؟ خود را از علم و دانش بیان کنید و بفرمایید برای ابن سینا در نگارش کتاب قانون چه ناشی قابل‌اید؟ وی مطالب قانون را از دیگران گرفته و با تجارب و اندیشه خود پرورانده و آن را با نگاهی مبتنی بر منطق کلامی خود به رشته تحریر در آورده است. آیا علم و دانش اکتسابی چیزی جز از این است؟ مگر ابن سینا باید از طریق دیگری به این علوم دست می‌یافت؟ و آیا این شیوه هم همان دانش در طول تاریخ نبوده است؟ همه دانشمندان چنین‌اند. آیا قرار بوده به همگان چیزی و الهام شود؟ پر واضح است که علم از شخصی به شخص دیگر منتقل می‌شود و این دانشمندان هستند که با نبوغ و اندیشه خود آن را در بوته آزمون و خطا قرار داده و با دانش خود مجهولات آن را روشن نموده در نهایت در اختیار دیگران قرار می‌دهند. به درستی و دقت این شیوه در کسب علوم گوناگون در سخنی از امام الموحیدین، امیرالمؤمنین، علیه السلام نیز اشاره شده است. آن‌گاه که از حضرت درباره دانشمندترین مردم پرسیده شد و حضرت در پاسخ فرمود: «مَنْ جَمَعَ عِلْمَ النَّاسِ إِلَى عِلْمِهِ»؛ کسی که دانش دیگران را به دانش خود ضمیمه می‌کند.

در این باره باید گفت، با آنکه در کتاب‌های گذشتگان ذکر منبع و به اصطلاح «ارائه رفرنس»

متداول نبوده، ابن سینا در کتاب قانون در طب از طبیبان و گیاه شناسان بسیاری نام برده است که در اینجا به اسامی برخی از ایشان با تعداد تکرار نامشان اشاره می‌کنیم:

۱۰۱	ابقرات	۱	آدریوس الحکیم
۲	ابن ماسه	۱	ابن البطریق
۳	ارسطاطالیس	۲	ارجیجانس
۱	اریباسیوس	۱	ارکیغانیس
۲	انطیلِس	۳	اصطفن
۲۹۷	جالینوس	۲۰	بولس
۱۱	حنین	۶	جریج الرا ب
۲	الدمشقی	۳۱	الخوزی
۳۴	روفس	۱۴۷	دیسقوریدوس
۱	عیسی	۱	شرک الهندی
۱۲	فولس	۱	فواسطوس
۹	الکندی	۱۲	فیلگریوس
۱۶	ماسویه	۱۰	ماسرجویه
۲	یدیغورس	۱۱	مسیح
		۳	اليهودی

در برخی عبارات کتاب قانون نیز از عناوینی عمری، مانند «بعض المتقدمین»، «بعض القدماء»، «بعض علماء الأطباء»، «بعض المعتمدين»، «بعض الحكماء»، «قال قوم»، «قال بعضهم»، «قال آخر»، «من عالم من اهل هذه الصناعة»، «... حکیم من حکماء اليونان» و... استفاده شده است.

ابن سینا در بعضی موارد ابتکار نظر بیان شده را مستقیماً به شخص «وینا» نسبت می‌دهد؛ مثلاً درباره جدول ترتیبی مزاج اعضا می‌گوید: «این ترتیبی است که جالینوس بیان آن کرده». ابن سینا گاه پس از نقل برخی مطالب دیگران به نقد آن می‌پردازد و به دنبال دلیل قانع‌کننده برای درستی آن‌هاست. از جمله، درباره تأثیر درمانی خون حمل (بره) در بیماری صرع می‌گوید: «این سخن درستی نیست، البته نه به دلیلی که جالینوس برای آن می‌آورد. زیرا وی می‌گوید خون بره مقطع قدرتمندی نیست، لذا در بیماری صرع نمی‌تواند سودمند باشد». او در مناقشه با دلیل جالینوس می‌گوید: «این تأثیر درمانی برای خون بره اگر به محک تجربه درست آید، ارتباطی به قوای ظاهری (افعال ثانوی مترتب بر افعال اولیه) دارو ندارد، بلکه این تأثیر ناشی از خاصیت نهفته در این داروست که با محک تجربه به اثبات رسیده».

نمونه دیگر در نقل مطلبی از ابن ماسرجویه در مفردات دارویی است. عبارت قانون چنین است: «قال ابن ماسرجویه: جدوارانه فی فعله کالدرونج، إلا أنه أضعف منه...»؛ ابن ماسرجویه درباره گیاه جدوار گفته است که اثر درمانی آن مانند درونج است جز اینکه از او ضعیف‌تر عمل می‌کند. سپس ابن سینا این پرسش را طرح می‌کند که مقصود وی از ضعیف‌تر چیست؟ اگر مقصود وی ضعیف‌تر بودن گیاه جدوار است که این پندار اشتباه محض است، و اگر مقصود وی ضعیف‌تر بودن درونج است، این سخن دور از واقعیت نیست، لیکن نزد من ثابت نیست که آیا ابن ماسرجویه با تجربه شخصی به این نتیجه رسیده است یا خیر. از طرفی، وی برای اثبات سخن خود نقل مورد پذیرشی از گذشتگان ارائه نداده است و ما به‌طور کلی می‌دانیم که گیاه جدوار، پدیده گیاه سمی بیش است، پس نمی‌شود از درونج ضعیف‌تر باشد.

این مقدمه که تاه را بیان کردیم تا عظمت ابن سینا را یادآور شویم و بدانیم که شیوه دانشمندان در اعصار مختلف همین بوده است. دانشمندان بسیاری بوده‌اند که دانش گذشتگان را فراگرفته و به دانش خود افزوده و سپس با اندیشه خود آن را بالنده کرده و با خامه خود آن را نوشته و در اختیار آیندگان قرار داده‌اند.

اهمیت کتاب مفردات قانون در طب

درباره کتاب دوم قانون در طب (کتاب مفردات) ممکن است کسی بگوید ابن سینا از تعداد اندکی از مفردات دارویی نام برده است. سرالشیخ باید گفت که ابن سینا بسیاری از مفردات را آورده و حدود ۸۰۶ مدخل از مفردات را نام برده و در هر ماهیت و مصارف درمانی آن‌ها سخن گفته است. در موارد زیادی نیز ضمن بحث از یک فایده یا گونه‌های دیگری اشاره کرده که این تعداد واقعی مفردات کتاب قانون را افزایش می‌دهد؛ مثلاً در مفردات قانون (حتی در خود کتاب قانون) «ذرت» دیده نمی‌شود، ولی از آنجا که ابن سینا گفته است: «ذرت» به گونه‌ای می‌داند که گونه‌ای از آن جاورس هندی (ذرت خوشه‌ای) است، می‌توان ذرت را نوعی جاورس دانست.

ابن سینا هرگز ادعا نکرده گیاه‌شناس است و کسی نیز درباره او چنین ادعایی نکرده، با این حال، آنچه ابن سینا در مفردات قانون ارائه نموده و به بررسی آن پرداخته و درباره‌ای موارد به تجربه خود نیز اشاره کرده است بسیار محکم و استوار است؛ به گونه‌ای که عبارات ابن سینا در کتاب مفردات متن و محور برای آیندگان قرار گرفته است. آثار طبیبان بعد از ابن سینا گواه صادقی بر این مدعاست. برای درک این مطلب و اینکه عبارات شیخ چه میزان مورد وثوق و اعتماد بوده به کتاب الجامع لمفردات الأدویه والأغذیه ابن بیطار مالقی (از بزرگ‌ترین گیاه‌شناسان دوره اسلامی) رجوع می‌توان کرد و همچنین کتاب‌های دیگر طبیبان و گیاه‌شناسانی که به گفته ابن سینا توجه داشته‌اند. دائرةالمعارف بسیار ارزنده مفردات دارویی، یعنی کتاب شامل فی الصناعة الطبية تألیف ابن نفیس قرشی، در حقیقت شرحی بر مفردات

قانون ابن سیناست و این نکته با اندکی بررسی قابل اذعان است. ده‌ها عبارت مشترک در کتاب‌های طبیبان و گیاه‌شناسان بعد از ابن سینا وجود دارد که دلیل قابل قبول دیگری بر اهمیت کتاب مفردات قانون است.

در این جا یادآوری این نکته لازم است که کتاب قانون در طب کتاب پرمراجعه و محور تدریس و تدرّس بوده و افراد مختلفی آن را استنساخ کرده‌اند. این استنساخ‌ها گاه دردسرساز بوده و باعث تعدد ضبط کلمات و تغییر عبارات شده است و همین اختلافات به کتاب‌های طبیبان و گیاه‌شناسان دیگر نیز راه یافته و اشتباهاتی را رقم زده است. برای نمونه، درباره گیاه «ابهل» عقربی خراسانی در کتاب گراندنقدر «مخزن الأدویه» و ناظم جهان در کتاب ارزشمند «اکسیر اعظم» نوشته‌اند:

در رد گوش: قطور روغن ثمر آن در روغن کنجد که در ظرف آهنی جوشانیده باشند است. شوکری را بغایت نافع (مخزن الأدویه نسخه سری، ص ۱۶۹).

نظیر همین عبارت را ناظم جهان در اکسیر اعظم آورده و جناب آقای دکتر سلطانی نیز در کتاب ارزنده دائرةالمعارف طب سنتی آن را از ابن سینا نقل نموده است. نکته این جاست که این نقل بر اساس نسخه بولاق از کتاب قانون است، در صورتی که مطابق با نسخه تهران به جای دهن الحل (روغن کنجد) دهن الخل یعنی دهن سرکه آمده که بنابر تحقیق به عمل آمده نسخه تهران صحیح است. با توجه به توضیح و شرح بن حیس در کتاب الشامل که برای آن روغن صفات تلطیف و تقطیع را آورده است، روشن می‌شود که این صفات با روغن سرکه سازگار است نه روغن کنجد. بنابراین، نسخه تهران در این مورد معتبر و مورد اعتمادتر است تا نسخه بولاق که دهن الحل ضبط نموده و مورد استفاده مرتضی حنظل «لادویه و اکسیر اعظم نیز قرار گرفته است.

در اینجا به مثال دیگری اشاره می‌شود که محوریت مفردات کتاب قانون در آن مشهود است. در کتاب قانون درباره گیاه آذریون (آفتاب پرست) آمده: «قال دیسقوریدس: الجبلی منه إذا مسته المرأة واحتملته أسقطت من ساعتها». این مطلب را هر دو نسخه از نسخه بولاق و نسخه تهران به همین صورت آورده‌اند که نقل نادرستی است و ضبط جبلی درست نیست بلکه الجبلی صحیح است؛ یعنی زن باردار اگر آن را لمس کند یا حمل نماید فوراً سقط می‌نماید. این مطلب را مولف مخزن به اشتباه ذیل آذریو آورده است، در حالی که با توجه به تحقیق و بررسی به عمل آمده این مطلب مربوط به آذریون است نه آذریو و نیز طبق نسخه قانون الجبلی نقل کرده است: «آذریو... شیخ الرئیس از دیسقوریدوس نقل کرده که جبلی آن را چون زن آبستن تماس کند و حمل نماید در ساعت بچه بیندازد» (مخزن الأدویه نسخه سری، ص ۱۵۵).

ب. نسخه بولاق

در خصوص نسخه بولاق نیز مطالبی را در کتاب اول یادآور شده‌ایم که از بیان آن در این اینجا خودداری می‌کنیم. چنانچه اشاره شد، گویا نسخه بولاق در خصوص مفردات کامل‌تر است. در این موارد، برای تصحیح از نسخه طبع روم بهره بردیم و به موارد اختلاف در پانویس اشاره کردیم.

در مورد سه نسخه دیگر تنها اطلاعاتی که داریم به شرح زیر است:

نسخه قرن دهم

نسخه خلی قرن دهم نسخه کاملی است که از خط خوب و خوانایی برخوردار است و بخش‌های زیادی از آن نیز اعراب‌گذاری شده است. این نسخه با شماره ۶۱۸۰۰-۲۰ متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است.

نسخه قرن یازدهم

نسخه قرن یازدهم نسخه نامر و نسبتاً خوانایی است. این نسخه نیز در پاره‌ای موارد با توجه به اختلاف زیادی که با نسخه‌های دیگر دارد مورد استناد قرار گرفته است. این نسخه نیز با شماره ۳۹۵۰۰-۱۲ متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است.

نسخه احتشام‌الدوله

این نسخه که ممه‌ور به مهر احتشام‌الدوله است، نسخه نسبتاً خوانا و خوبی است که در پاره‌ای موارد بسیار متفاوت از دیگر نسخه‌هاست. در چند مورد به استناد این نسخه ضبط مورد نظر را در متن قرار داده‌ایم. این نسخه نیز به شماره ۱۰۲۱۸۲۱ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود.

در تصحیح کتاب دوم، به سبب تشابه بسیار زیادی که متن نسخه روم و نسخه چاپ بولاق به چشم می‌خورد کمتر از نسخه چاپ روم استفاده شده است.

شرح قرشی

شرح ابن نفیس قرشی بر کتاب دوم قانون در طب بسیار مختصر و موجز است و شاید دلیل آن وجود نوشتار دیگری از وی یعنی کتاب الشامل فی الصنعة الطبیة است که کتاب بسیار بزرگ و ارزشمندی است که ابن نفیس آن را در همه بخش‌های دانش طب تالیف نموده و تنها فن سوم آن کتاب (مفردات دارویی) به دست ما رسیده است. ابن نفیس خود در پاره‌ای از مطالب به «کتابنا الکبیر» (الشامل) ارجاع می‌دهد و بر این اساس در شرح مفردات کتاب قانون بسیار کوتاه سخن می‌گوید. با این حال، برخی مطالب بسیار دقیق و نفیس در شرح کتاب قانون دیده می‌شود که از آن مطالب در کتاب الشامل ذکری به میان نیامده است. از این رو، سعی شد

نکات و توضیحات ابن نفیس در شرح قانون در ذیل عبارت مورد نظر کتاب به صورت پانویس آورده شود.

گاه در تصحیح کتاب از نسخه قانون موجود در شرح ابن نفیس قرشی نیز (علاوه بر استفاده توضیحی از آن) استفاده شده است، هر چند این استفاده بسیار ناچیز بوده است؛ زیرا ابن نفیس در شرح قانون عبارات بسیار مختصری از قانون را نقل و سپس آن را توضیح داده است.

تصحیح انتقادی

به سبب وجود اختلاف فاحش در پاره‌ای موارد و در دسترس نبودن نسخ قدیمی‌تر، به ناچار در برخی غیباها به تصحیح انتقادی با استفاده از منابع دیگر (غیر از نسخه‌های قانون) پرداخته‌ایم که در اینجا به کم و کیف آن اشاره می‌کنیم.

تصحیح از نادی استفاده از شواهد لفظی یا معنوی‌ای که ضبط صحیح یا صحیح‌تر را بیش روی ما قرار می‌دهد، از روش‌های مهم این تصحیح بوده است. برای تصحیح بسیاری از عبارات کتاب قانون از این شیوه تصحیح استفاده شده و معنامحوری در تصحیح بسیاری از عبارات و کلمات مورد توجه بوده است، زیرا واژه‌های موجود در متن باید معنای درست و متناسبی با موضوع خود داشته باشند. بی‌شک این نوع تصحیح مستلزم تحقیق و بررسی بیشتر در معنای کلمات و عبارات است. بدین دلیل بعد از اینکه به اشکال معنایی کلمه و ضبط پی‌بردیم تلاش نمودیم برای تأیید وجه صحیح و مناسب، مستند لفظی نیز ارائه دهیم و با تفحص، شواهدی از کتاب‌های مرتبط با قانون یافتیم و آن شاهد لفظی در پانویس بیاوریم. در ضمن مطالعه کتاب، مشاهده خواهد شد که موارد زیادی بدین ترتیب اصلاح شده است. برای نمونه به چند مثال اشاره می‌کنیم:

گیاه آذراقی یا آذراقیون

یکی از مفرداتی که ابن سینا در کتاب مفردات از آن بحث کرده «گیاه آذراق» است؛ یعنی مفرد سی و دوم از کتاب. وی در بیان ماهیت آن می‌گوید: «هو نوع من زبد البحر لیکون جامداً لاصفاً بالخلفاء، والقصَب، ودواء حاد لا یُشرب لحدّته، بل یستعمل طلاءً بعد کسر حدّته»؛ آن نوعی از کف دریاست جامد که به نی می‌چسبد، دواپی تند است و به همین جهت غیر قابل خوردن و پس از اصلاح حدت آن در استعمال خارجی استفاده می‌شود. این در حالی است که آذراقی (کچوله) نام گیاهی از خانواده لگانیاسه بوده و ماده سمی استریکنین را از آن استحصال می‌کنند. هر چند این ماده در آثار با نوعی از زبد البحر مشابهت دارد، لیکن آذراقی نام گیاهی است و ارتباطی با زبد البحر یعنی کف دریا ندارد. متأسفانه در هر دو نسخه تهران و بولاق ضبط آذراقی را مشاهده می‌کنیم و تنها در مخطوط قرن دهم از کتاب قانون واژه «آذراقیون» به جای

آذراقی دیده می‌شود و این همان واژه‌ای است که دیگر مؤلفان مفردات دارویی به صورت «آذراقیون» در فهرست مفردات خود آورده‌اند و آن نوعی زبد البحر است که ابن نفیس در الشامل فی الصناعة الطبية از آن به «زبد البحیره» (نوع چهارم زبد البحر) یاد می‌کند و ابوریحان در صیدنه به صورت «ادرقی» آن را ضبط نموده است؛ لذا ما با توجه به این قرائن ضبط قانون را به آذراقیون اصلاح نمودیم. اما در مورد «آذراقی» و اینکه در کجای قانون از آن بحث شده باید به حرف خاء و مدخل «خانق الکلب» رجوع کرد، هر چند در مورد آن هم کسانی مانند استاد دکتر ابوالقاسم سلطانی در کتاب دائرة المعارف نظر مساعدی نداشته و در آن تشکیک نموده‌اند. به نظر می‌آید، آذراقی (کچوله) در منابع متأخر از ابن سینا وارد شده باشد، چنانچه در کتاب اختیارات^۱ بهیچ که متعلق به اوائل قرن نهم است چنین می‌خوانیم: «آذراقی: دوائی هندی است و از جمله سموم است در طلاها استعمال کنند... و پیرسی و بهندی کچله خوانند».

نمونه دیگر برای تصحیح انتقادی قانون مدخل «بنک» است که در آن آمده: «إنه من أصول أم غیلان إذا نَخِرَ فسد فسط» در نسخه تهران به جای «نخر» واژه «نحر» آمده که به لحاظ معنایی هیچ مناسبتی ندارد و درست بولاق واژه «نجر» که مناسبت بسیار کمی دارد. معنای مناسب نخر است که شاهد لفظ آن، عبارت آن با ضبط نسخه قرن ۱۱ است.

مثال دیگر در مدخل بادرنجبویه است. در هر دو نسخه تهران و بولاق واژه «تقریح» آمده که همین واژه غلط در ترجمه نیز آمده، در صورتی که همه کتاب‌های مفردات سخن از تفریح بادرنجبویه دارند نه تقریح که به معنای ایجاد هم است. در نتیجه با استفاده از کتب مفردات و شروح قانون (مانند اقسرای) و نیز موجز قانون، واژه «تفریح» در متن قرار داده شد.

در برخی موارد هیچ شاهی از نسخه‌های کتاب قانون به کتاب‌های مرتبط یافت نشد و احتمال صحت نسخ را ضعیف تشخیص می‌دادیم، لذا مجبور شدیم به کمک شروح (مانند شرح ابن نفیس قرشی) نسخه متن را تغییر دهیم؛ برای مثال، در «بهر و بلح آمده است: «والبَلَح یغزر اللبن»^۲.

در بعضی موارد با توسل به منابع لغت واژه صحیح را در متن قرار داده‌ایم؛ مثلاً در مورد بسر و بلح دارد که «والجیسوان أقل بطناً» که در نسخه تهران (الف) الجاسوان و در نسخه بولاق (ب) الحلو آمده که نادرست است و آنچه در منابع لغت آمده الجیسوان است، چنانچه کتاب تاج العروس بدان تصریح کرده است: «الجیسوان جنس من أفخر التخل، له بسر جید، واحده جیسوانة، وهو مُعَرَّب کیسوان» (تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۸، ص ۲۳۴).

۱. الف: نحر. ب: نجر. * ما أثبتناه یوافق نسخة قرن الحادی عشر ومعناه بلی وتفتت (پوسیده شدن).

۲. الف: ب: یغزر البول. ق: قوله «والبَلَح یغزر اللبن» سبب ذلك والله تعالی أعلم أنه لأجل تسدیده یحبس الدم فی عمق البدن فیکون ما ینفذ فیه إلی التددین کثیرا وفی بعض النسخ «یغزر البول» ولیس بصحیح.